

A megszállott Salem

Paul Boyer – Stephen Nissenbaum

Salem Possessed – The Social Origins of Witchcraft.

Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974.

231+XXI old.

A szerzők könyvükben az 1692-ben, a massachusettsi Salem Village-ben kiobbant boszorkányvádaskodások társadalmi háttérének felvázolására tesznek kísérletet: azoknak a több évtizedes folyamatoknak az ábrázolására, amelyek a szereplők gazdasági érdekeinek divergenciáját eredményezték a vizsgált időszakban, vagyis a 17. század utolsó évtizedeiben. Ezek az eltérő érdekek alkották a település függetlenségét jelentő önálló intézményrendszer megteremtése körüli küzdelmek alapját, s mivel a megoldás politikai szinten lehetetlennek bizonyult a hatalom gyakorlásának fogyatékos és megosztott volta miatt, a harc „vallási-kozmikus” síkon folytatódott tovább.

A település különböző elemeinek a templom körül kikristályosodó két frakció egyikéhez vagy másikához való csatlakozását azok a többnyire külső és véletlenszerű tényezők döntötték el, amelyek meghatározták a lakók részvételét Salem Town (a történet helyszínéül szolgáló Salem Village anyavárosa) gazdasági és társadalmi életében. A későbbi Salem Village betelepítése az 1630-as években indult meg, miután a város (alapítva 1626-ban) megszerezte a jogot a környező szabad földterületek használatbavételére. Az új település a város függelékeként, egyfajta gazdasági háttérként funkcionált, az öngazgatás minden formáját nélkülözve. A telepesek mezőgazdasági és ipari nyersanyagokkal, félkész termékekkel látták el a várost, illetve arra is lehetőségük nyílt, hogy áruikat eljuttassák a brit gyarmatbirodalom piacaira, így Salem – Boston mellett – fokozatosan Massachusetts legfontosabb kereskedelmi központjává vált. Ezzel a lehetőséggel persze nem tudott mindenki egyformán élni. A legjobb helyzetben több tényező miatt is azok a telepesek voltak, akik a település keleti, a városhoz legközelebb eső területein szereztek parcellákat. Egyrészt a szárazföldi és vízi útvonalakat könnyebben elérték, ami előnyt biztosított számukra a termékek értékesítésében (az Ipswich Road alkotta tulajdonképpen a település és a város közös határát), másrészt a keleti földek jobb minőségűek voltak a nyugatabbra található, nehezen művelhető, mocsaras területeknél. Salem Village nem mezőgazdasági vállalkozásai is – fogadók, fűrészmalom, stb. – az Ipswich Road mentén helyezkedtek el, s ezek természetesen szintén a keleti részen lakó családok kezében voltak. A település középső, valamint nyugati területein birtokos telepesek meg voltak fosztva attól, hogy élvezhessék a merkantilista-kapitalista átalakulás előnyeit, számukra a városhoz való kötődés csupán egyre nehezebben teljesíthető kötelezettségeket jelentett, elsősorban az adózás terén. Nem véletlen, hogy a Salem Village autonómiájáért indított mozgalom „élsapatát” a nyugati birtokosok alkották, míg a város gazdasági életéhez intenzíven kötődő telepesek a politikai függés fenntartására törekedtek.

A település különböző csoportjainak eltérő gazdasági pályafutását jól illusztrálja a két – az önálló egyházközség mellett és az ellen állást foglaló – frakció vezető családjai, a Putnamek és Porterek sorsának alakulása. A két család hasonló feltételek között kezdte Salem Village-beli életét: egyaránt hatalmas földterületek gazdái voltak (a Putnamek főképp a település középső és nyugati területein, a Porterek pedig a keleti részeken), és körülbelül a 60-as évekig nagyjából egyforma hatalommal bírtak közösségükön belül. A fentebb ismertetett geográfiai különbségek azonban a Putnam családot idővel teljesen paraszti, nonkommerciális gazdálkodás folytatására kényszerítették, a Porterek viszont ügyesen kihasználva a kedvező lehetőségeiket, a város kereskedelmi életének aktív szereplőivé váltak, gondolkodásmódjukban is észrevehetően emancipálódva az ottani kereskedőréteghez. Az eltérő gazdasági szerep párhuzamba állítható a két családnak Salem város politikai életében betöltött jelentőségével: míg a Putnamek a 80-as évekre szinte teljesen kiszorulnak a vezetésből, addig a Porterek egyre gyakrabban szerepelnek a városi tanácsosok évenként újraválasztott testületében. Nincs tehát mit csodálkozni azon, hogy a Salem Village önálló egyházközségi szervezetéért folytatott küzdelemben a Putnamek játszották a vezető szerepet.

Ennek a harcnak a főbb állomásai a következők: 1672-ben a település engedélyt kap saját imaház létesítésére. Ugyanekkor létrejön egy helyi előjáróság is, mint az imaház fenntartása s a lelkészi fizetés biztosítása érdekében kivetett adó begyűjtéséért és az adólista évenkénti összeállításáért felelős szerv. Ettől kezdve ez a testület válik a két család és a hozzájuk kapcsolódó csoportok összecsapásainak színterévé. (Az előjáróságot szintén évente választották újjá.) A Porter-klikk az adóbegyűjtés késleltetésével és egyéb eszközökkel igyekezett akadályozni az imaház normális funkcionálását azokban az években, amikor ők voltak többségben a testületben. A küzdelem eredményeként a település gyors ütemben „fogyasztja el” két lelkészét, amikor is 1689-ben az imaház megkapja a teljes körű egyházi szolgáltatást (úrvacsora, stb.) nyújtani jogosult egyházközség jogosítványait, és Samuel Parrist megválasztják lelkipásztorrá.

A települést megosztó ellentétek, mint láttuk, már Parris érkezése előtt is jelen voltak, ezeknek elmélyítésében, „átdimenzionálásában” azonban már jelentős szerep jutott neki. Az ő interpretációjában a település gazdasági és politikai önállóságát veszélyeztető személyek hamarosan mint a keresztény hit, az isteni rend ellenségei bélyegződnek meg, diabolizálódnak. Akik az autonóm egyházközségi szervezet léte ellen foglalnak állást, azok az ördög szövetségesei. Ezzel szemben Salem Village gyülekezetének tagjai a hit védelmezőiként manifesztálódnak. Ilyen ideológiai előkészítés után magától értetődőnek tűnik, hogy majd 1692-ben főképp a város irányába orientálódó csoportok képviselői (nagyjából a település keleti rezidenseit) fogják nagy számban érinteni a boszorkányvadás. A „boszorkányok” között szerepelnek olyan személyek is, akik bár nem kerültek Salem Townnal szorosabb gazdasági kapcsolatba, jelenlétük mégis zavaró tényező volt a település lakóinak egy része számára: nem túlságosan hosszú ideje éltek a településen, és saját jólétüket a hagyományos paraszti etikai normák megsértésével, az öröklés megszokott rendjének felrúgásával, zavaros pénzügyi tranzakciókkal stb. biztosították. Ezzel szemben – emelik ki a szerzők – a fő ellenséget, a Porter családot elkerülték a vádaskodások. Ezt

azzal magyarázzák, hogy hatalmuk és presztízsük oly régről eredő s nyilvánvaló volt Salem Village-ben, hogy az sérthetlenséget biztosított számukra az efféle vádakkal szemben. Inkább olyan egyének váltak a hisztéria áldozataivá, akik hozzájuk hasonló szerepet játszottak a régi rend bomlasztásában, de tőlük eltérően sokkal inkább „outsiderek” voltak a Parris-párt szemében.

Egyébként a Putnamek, Samuel Parris és a Wilkins család sorsának alakulása bizonyítja, hogy a boszorkányüldözésig fajuló ellenségeskedések fő motiváló tényezője nem a massachusettsi puritánok vallásossága és szigorú etikai felfogása volt, az csak mázként szolgált, amely lehetővé tette a konfliktusok spirituális szintre való transzponálását. Sem Putnamek (akiknek hanyatlását az előbb említett okokon kívül az is előmozdította, hogy a 80-as években már a harmadik generáció között kellett a csak csekély mértékben gyarapodó birtokállományt felosztani, míg a Porterek a történet idején kiskorú harmadik generációjának egyelőre még nem kellett szembesülnie ezzel a problémával), sem Wilkinsék nem nézték öltre tett kézzel társadalmi süllyedésüket. Mind a két család – vagy egyes tagjai – ipari vállalkozással (vas-, illetve fafeldolgozás) próbált kitörni helyzetéből, de csődöt mondtak, akárcsak Parris korábbi kereskedelmi kísérleteivel. Nem zárkóztak el tehát a gazdasági kihívások elől, csak éppen nem voltak olyan szerencsések, mint például a Porterek. Ezek után viszont csak úgy tudtak védekezni a kedvezőtlen folyamatokkal szemben, hogy megpróbálták magukat és a települést kivonni Salem város befolyása alól. Az önálló egyházközség megteremtését sem csupán vallási szükségletek motiválták, hiszen azáltal a városnak addig lerőtt, egyre terhesebb egyházi hozzájárulást ezentúl a valószínűleg kevésbé költséges saját templom fenntartására fordíthatták. Az öngazgatásnak eme formája azonban nem járult hozzá az ellentétek feloldásához. Ennek oka egyrészt a hatalom megosztott jellege volt (míg a gyülekezet hangadója a Putnamek közül kerültek ki, az előljárárságban 1691-1692 között a Porterek és szövetségeseik foglaltak helyet), másrészt pedig a település nélkülözta a teljes körű autonómiát: saját tanácsi testülettel nem rendelkezett, így vitás ügyeit nem tudván saját kebelén belül rendezni, továbbra is kívülről kellett a megoldást várnia. Mindez jól tükröződött a Parris távozását eredményező 1695-ös év eseményeiben.

Az egyes személyek pályafutását s a közösségi konfliktusokban játszott szerepüket részletesen bemutató elemzések minden tanulsága ellenére is a könyv revelatív hatását sajátos módon éppen az anyag túldokumentáltsága rontja némileg. Bármennyire is lenyűgöző, hogy egy adott helyen és időben kitörő boszorkányjárvány esetében ilyen részletességgel feltárhatóak azok a közösséget megosztó ellentétek, melyek majd a későbbiekben is kijelölik a szereplők helyét a megrontók és megrontottak oldalán, a boszorkányvádak működési mechanizmusának az eddiginél pontosabb megértése szempontjából csekély magyarázó értékkel bír a vizsgálat. A népi boszorkányhit kérdésével foglalkozó kutató számára a „társadalmi minimum” meghatározása lehet kitüntetett fontosságú feladat: a település együttélési normáinak akár a rontó, akár az áldozat részéről történő áthágása azon típusainak katalogizálása, amelyek által leírt esetekben, s csakis ezekben, az ellentétek feloldásának egyedüli lehetőségét a boszorkányvád jelenti. Ezzel szemben esetünkben egy olyan többszörösen összetett konfliktushalmazzal találjuk magunkat szemben, amelynek egyes elemei is már önmagukban elegendők lettek volna a vádaskodások

kirobbanásához – ahogy ezt például a magyarországi perek tanulmányozása során is megfigyelhetjük.

A paraszttársadalmakon belüli effajta konfliktusok elemzésére tett kísérletet a neves brit antropológus, Alan Macfarlane a 17. századi essexi boszorkányperekről írott munkájában. Megállapításai szerint – amelyeket a jelen elemzés tárgyát képező könyv szerzői is ismertetnek röviden – a boszorkányvadás Angliának azokon a területein bukkanak fel tömegesen és különösen nagy intenzitással, ahol a hagyományos paraszti közösségi kapcsolatok felbomlásának lehetünk tanúi. A falvak „individualizálódó”, a kapitalista viszonyok közé beilleszkedő elemei kezdik nyúgnek érezni a kölcsönös segítségnyújtás elvén alapuló azon elvárásoknak való megfelelést, melyek korábban az agrárközösségek társadalmi stabilitását voltak hivatva biztosítani. A hozzájuk valamilyen formában segítségért forduló személyektől váratlanul megtagadják azt, s viselkedésüket igazolandó, a bosszú egy sajátos formája, mágikus ellenakció (rontás, maleficium) alkalmazását tulajdonítják az elutasítottaknak, amennyiben persze sikerül egy, a háztartásban hirtelen bekövetkező negatív eseményt összefüggésbe hozni egy korábbi konfrontációval. Ez hatásos vádként funkcionálhatott egy olyan civilizációban, ahol a vallás még közügynek számított; a saját – vélt vagy valós – sérelmeknek kereszténységellenes bűncselekménnyé való konverziója hozzájárulhatott a megvádolt személyek teljes kirekesztéséhez, vagy akár fizikai megsemmisítéséhez, kiiktatva ezzel a kínzó bűntudat forrását.

Nissenbauméknak a Macfarlane-i elmélet és a salemi események összeegyeztetésére tett kísérlete azokban a fejezetekben a legmeggyőzőbb, amelyekben a marginalizálódott, a település középosztályából fokozatosan kiszorult elemek elleni vádak értelmezésére vállalkoznak. Jó példa erre Sarah Good esete. Az egykor jobb napokat látott, de az apai örökségből majdnem teljesen kisémmizett asszony szállást koldul ismerősei körében, s miután kérését elutasítják, rontást alkalmaz az érintettekkel szemben – a per során rögzített vallomások szerint. Problematikussá válik azonban Nissenbaumék magyarázata, mihelyt a vádlottak egy másik, már korábban ismertetett csoportjának, a ranglétrán mások rovására felfelé kapaszkodó személyek eseteinek vizsgálatába kezdenek. Olyan interpretációhoz folyamodnak, amely inkább egy mentalitástörténeti, mintsem gazdasági és társadalmi mozgatórugók feltárására vállalkozó vizsgálat fogalmi apparátusát használja föl: Salem Village 1692-re már megindult azon az úton, amelynek végén a vallási közösség individuumokra bomlását találjuk, bármennyire is az ellenkezőjét szeretne volna látni Samuel Parris. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy azok a személyek is, akik a településnek agrárközösségként való konzerválására törekedtek, már elutasítják bizonyos kölcsönösen elvárható szolgáltatások teljesítését. (Lásd Sarah Good példáját.) A lelkük mélyén mindannyian érzékelik a változásokat, amelyeket a városi merkantilizmus térnyerése generált, de ahogy nincs többé lehetőség a korábbi „idillikus” állapotokhoz való visszatéréshez, ugyanúgy még nem érkezett el az idő a – kölcsönösen elismert – magánérdeknek új közösségszervező elvként való deklarálására. A konfliktust úgy próbálták feloldani, hogy bűntudatukat kivetítették arra a néhány emberre, akik a legradikálisabban tagadták meg a kölcsönös egymásrautaltság elvét; őket tették felelőssé az elkerülhetetlen átalakulásért, ördögi infekcióként értelmezve a kapitalista viszonyok fokozatos térnyerését.

A szerzők által tanulmányozott két személy példáján keresztül szeretném illusztrálni, hogy a bűnösség átruházásának eme frappánsnak tűnő gondolata helyett

lehetséges olyan értelmezést találni, amely szorosabban kapcsolódik a boszorkányvádak személyes konfliktusok spirituális reprezentációjaként való felfogásának az elméletéhez. M. V. Putnam id. Thomas Putnam második felesége, s a Porterekhez húzó Joseph Putnam édesanyja volt. Az apa 1686-os végrendeletében birtokainak legértékesebb részét Josephre hagyta, kiváltva ezzel előző házasságából származó gyermekeinek haragját. Ez elég lehetett volna ahhoz, hogy a mostohaanya osztozzon a boszorkánysággal vádoltak sorsában, de nem ez történt. A könyv írói ezt azzal magyarázzák, hogy minden csalárdésága ellenére Maryt is Putnamként kezelték, és megvádolása a család egyéb tagjaira is a gyanú árnyékát vethette volna. Hamarosan sikerült azonban megtalálni helyettesítőit, akik alkalmasnak tűntek a vád célpontjának szerepére. Fontos momentum, hogy Martha Cory és Rebecca Nurse voltak egyben az első személyek, akiket már egy felnőtt, Anna Putnam vádolt boszorkánysággal. (A legelső három nő, Sarah Good, Sarah Osborne és Tituba – egy indián nő, aki fehér mágiával foglalkozott – serdüülő lányok vádaskodásainak esett áldozatául; ők még a település marginális elemeihez sorolhatók: valószínűleg a gyermekeknek az idegekkel szemben megnyilvánuló élénk fantáziája tette őket legelsőkként alkalmassá a boszorkány szerepének eljátszására.) A fentebb említett két asszony, bár maguk is idegenek voltak Salem Village-ben (akárcsak Mary Putnam), már a település tehetősebb rétegéhez tartoztak. Rebecca Nurse anyját már évekkel ezelőtt megvádolták boszorkánysággal (vesd össze a boszorkányságnak a családon belüli öröklődésre vonatkozó európai hiedelemmel), s a férje (az 1691-es Parris-ellenes eljárás tagja) korábban egy hosszas – talán nem teljesen elrendezett – birtokvitába keveredett a Putnamekkel. Számomra ez a döntő momentum Rebecca vád alá helyezésében. Az idősebb Th. Putnam öröksége körül kirobbant viszálykodás kapcsán viszont meg kell említenünk, hogy az első házasságból született gyermekek kísérletet tettek a végrendelet megváltoztatására, de a pert elvesztették. Ha ezek után boszorkánysággal vádolják Mary-t, az egyenlő lett volna a hivatalos ítélet helyességének a megkérdőjelezésével, s ezt a Putnam-utódok valószínűleg nem kívánták vállalni. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy a Nurse kontra Putnam birtokvitában valamilyen döntés született volna, s ez az a tény (egy feloldatlan személyes konfliktus továbbélése), amely véleményem szerint predesztinálta Rebeccát a boszorkányságra. A szerzők elmulasztottak egy lehetőséget azzal, hogy nem vitték következetesen végig az ilyen természetű konfliktusok vizsgálatát (amelyek nemcsak a Macfarlane által feldolgozott anyagban, de például a magyarországi boszorkányperekben is fontos szerepet játszanak a maleficium-vádak kialakulásában), pedig e révén talán árnyaltabb képet kaphattunk volna arról, hogy bizonyos személyek milyen logikai rendező elv alapján kerültek a boszorkányok társaságába. Ez alapján talán megérthető lenne az is, hogy miért bukkan fel a vád olyan emberek esetében is, akik a Parris-csoport mellett kötelezték el magukat és Salem Village gyülekezetéhez tartoztak. A boszorkányvádak a mindennapok valóságában gyökereztek: az emberek közötti összeütközések, viták egyfajta kezelési módszerként funkcionáltak, s irányultságuk híven reprezentálta egy adott közösség bonyolult viszonyrendszerét. Salemben a vádak főképp egy korábban kialakult társadalmi törésvonal mentén jelentkeztek, de az emberi kapcsolatok összetettsége miatt esetenként átlépték az érdekszövetségek határmezsgyéjét.

Szoboszlai György